

Türk Dil Kurumu Yayınları

DOĞUMUNUN 990. YILINDA YUSUF HAS HACİB VE ESERİ
KUTADGU BİLİĞ BİLDİRİLERİ

26-27 Ekim 2009

Ankara, 2011

TÜRKLERDE “KUT” KAVRAMI (KUTADGU BİLİĞ MERKEZLİ)

Salih DEMİRBİLEK *

Özet

Kutadgu Bilig’in yazılış amacı bilindiği gibi insanlara “kut” başıslamaktır. Kut kavramı en eski metinlerimizden başlayarak günümüze gelinceye kadar kök ve türevleriyle söz varlığımızda yaşamaya devam eden, zengin anlam ve çağrışımlara sahip eskicil bir ögedir.

Kutadgu Bilig yazarı Yusuf Has Hacib’in çağdaşı olan Kaşgarlı Mahmud sözlüğünde “kut”u: “uğur, baht, talih” olarak anlamlandırıp sözcüğün kullanımıyla ilgili verdiği örnekte “kut”un asıl sahibinin Tanrı olduğunu zikreder. Aynı anlayış kitabelerde de mevcuttur. Yusuf ise eserinde “kut”u ‘Aytoldı’ adıyla kişileştirmiş, böylece bu kavramın kişi hayatında nasıl vazgeçilmez olduğunu göstermiştir.

Bu bildiri, eski metinlerden yola çıkarak dil devriminde tekrar diriltlen “kut” sözcüğünün anlam ve kullanılış özelliklerini türevlerinin üzerinden *Kutadgu Bilig* merkezli incelemeyi hedeflenmektedir.

Anahtar Sözcükler: *Kutadgu Bilig*, Yusuf Has Hacib, Karahanlı Türkçesi, Aytoldı, Kut.

THE CONCEPT OF “KUT” AMONG TURKS (ON THE BASIS OF KUTADGU BILIG)

Abstract

As it is well know the aim behind writing *Kutadgu Bilig* was to grant “kut” to people. The concept of kut is an old element, with a rich meaning and connotations, which is still alive in our Turkish vocabulary today since the oldest texts.

Mahmud al-Kashgari who is the contemporary of Yusuf Khâs Hâjib, the writer of *Kutadgu Bilig*, explains “kut” as “fortune, destiny, luck” in his dictionary and claims that God is the real owner of “kut” in his example of the use of the concept. The same understanding can be found in inscriptions as well. On the other hand Yusuf had personified “kut” with the name of ‘Aytoldı’, and by this way demonstrated that this concept is an indispensable one in the life

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi

of the individual.

This paper, aims at making a Kutadgu Bilig centered analysis of the meaning and usage characteristics of "kut", which is revitalized in the language revolution departing from the old texts, through its derivatives.

Keywords: Kut, *Kutadgu Bilig*, Yusuf Khas Hajib, Qarakhanid Turkic, Aytoldı.

kitab atı urdum kutadgu bilig

kutadsu okıgıka tutsu elig (350)

(kitabın adını kutadgu bilig koydum; okuyana kutlu olsun ve elinden tutsun.)

Kutadgu Bilig, Türkçe bir adla bize gelen en eski eser olmasının yanı sıra yazıldığı tarihte 6000'i aşkın beyitiyle XI. yüzyılda Türkçenin Orta Asya'da ne denli güçlü bir yazı dili olduğunu da kanıtlar. Öyle ki bu yazı dili *Kutadgu Bilig* örneğinde gördüğümüz gibi her tür edebî kıvama girebilecek bir seviyedeydi.

Kutadgu Bilig, devlet yöneticilerine "yönetim bilgisi"ni anlatan bir kılavuzdur. Eserin bu hayli ciddi ve iddialı yazılış amacında ne derece başarılı olduğu kitabın başına sonradan eklenen 'mukaddime'den de anlaşılmaktadır. Buna göre eser, çeşitli coğrafyalarda çeşitli adlarla hükümdar saraylarında okutulmaktadır.

Bilindiği gibi eserin başlıca dört karakteri vardır. Her karakter bir değeri sembolize etmektedir. Devletin ayakta durması bu dört sacayağıyla mümkündür:

Kün Toldı (hükümdar) → adalet,

Aytoldı (vezir) → kut,

Ögdülmiş (vezirin oğlu) → akıl,

Odgurmuş (vezirin kardeşi) → baht

Bunlardan Aytoldı ile temsil edilen kut kavramı Türk kültürünün temel sözcük ve değerlerinden birisidir. Köktürk yazıtlarından itibaren günümüze bütün Türk coğrafya ve dillerinde görmektediriz.

Kut Sözcüğünün Yapı ve Anlam Özellikleri:

Türk dilinde tarih içinde metinlerden takip edebildiğimiz metinlerde birkaç tane isim, fiil ve alıntı kökenli kut sözcükleriyle karşılaşırız:

kût (Trk.): mutluluk (TDK, Türkçe Sözlük: 2005, s.1271)

kut (-o-?) unsur (ağaç, toprak, su, maden ve ateş) (Gabain: 1988, 284)

kut- / kud-: susuzluktan zayıflamak (Gabain: 1988, 285; Caferoğlu: 1993, 125)

kut-: yurt tutmak, yerleşmek, durmak. (Karasoy: 1998, 305)

kût (Ar.): gıda yiyecek

Anadolu ağızlarında:

Kut: akılsız, beyinsiz, düşüncesiz.

Kut: sağlam. Dayanıklı.

Kut: boynuzu olmayan keçi.

Kut:mendil ucu. (Der.Söz. 1993, 3097)

“Kut” kelimesine Türkoloji’nin belli başlı kaynakları, sözlükleri şu anlamları vermişlerdir:

Kâşgarlı Mahmud, eserine madde başı olarak aldığı ‘kut’ için şu açıklamaları yapmaktadır:

“kut: kutluluk, devlet. Bu sözden alınarak ‘kutluğ’ denir. şu parçada dahi gelmiştir:

kut kuwıg berse idhim kulınga

künde işi yükseben yokar agar “tanrım bir kuluna kutluluk ve ululuk verirse hergün onun işi yükselir. (Atalay: DLT-I, 1986, 320)

Kâşgarlı Mahmud’dan çok uzun bir zaman sonra Orta Asya’daki ‘Türk Lehçelerinin Sözlüğü’nü kaleme alan Radloff, kut’un temel anlamını “mutluluk” olarak vermektedir. (Radloff: 1960, 990)¹

Kut kelimesinin kökenine dair yapılan görebildiğimiz açıklamalar şunlardır:

Gabain: (br.) < Orta İran. köt saadet, rahmet, azamet, ruh; k.kolun-: ant içmek (Gabain: 1988, 284) Eserde ayrıca yer alan türevler ise şunlardır: kutad-: mesut olmak, mesut etmek; kutlug: mesut, kutlu, mutlu.

James Russell Hamilton: kut’u *ku- “dökmek, sızmak, yayılmak + -t eylemden ad yapan ek? şeklinden getirmektedir. Anlam olarak da kut’u: “kut, yaşam sıvısı, yaşam suyu, yararlı güç, kurtuluş, talih, yücelik, saygınlık, büyük mutluluk, koruyucu melek, kozmik unsur, kişi adı” şeklinde açıklamaktadır (Hamilton: 1998, 201-202).

Clauson: kut’u “iyi talih, mutluluk” anlamıyla kaydeder ve kıw’la ilişkilendirir. (Clauson: 1972, 594)

1 Diğer bazı önemli araştırmacıların ise kut’a yükledikleri anlamlar şunlardır: *Şemseddin Sâmî*: Kut: ikbal, talih, baht, saadet (mut ile müteradfü) (KT: 2007, 1089); *V. Thomsen*: “lutuf, talih” (OYA: 2002,279); *Ahmet Caferoğlu*: 1.kut, saadet, kutlama, takdis, ruh; rahmet, 2. haşmetpenah, hazret; azamet, 3. unsur, kut kolanmak:and içmek, 4.antropomim. (Caferoğlu: 1993, 124); *Saadet Çağatay*: “baht, haşmet, majeste, ruh, rahmet” (Çağatay: 1963, 64); *Muhammed Ergin* (2004): devlet, ikbal, saadet, baht, talih, kut (Ergin: 2004, s.151); *Talat Tekin* (1988): “kut, talih, tanrının lutfu” (T.Tekin: 1988, s.104; s. OTG, 249). *El-İdrak Haşiyesi*: “bereket, saadet” (İzbudak, 1989, 33); *Ötüken Türkçe Sözlük*: Et. ku-mak (akıtmak, akmak; yayılmak)>ku-t. 1. Gökten yada tanrısal bir kaynaktan yayılmış sıvı; hayat suyu; rahmet; bereket. 2. Büyük mutluluk; selamet; talih; uğur; Allah’ın lütfü; saadet, devlet; baht; bahtıyarlık. 3. Devlet idaresi kudret ve selâhiyeti ve bu kudreti haiz olan şahsın kutsal sayılan şevketi; üstün güç; haşmetpenah; hazret, 4. Görkem, saygınlık, azamet., 5. Ahiret mutluluğu; kutsama; takdis; rahmet. 6. Koruyucu melek; evrensel güç. 7. Ruh., 8. Unsur., 9. Kutlu, mübarek. (ÖTS : 2007, 2865). *Evliya Çelebi*’de bir güvercin türü: “kırmızı çakşırılı kut güvercin, sâde kut ve tıclı kut ve çakşırılı kut, kırmızı tepeli ve ayağı çakşırılı kut güvercini” (Dankoff: 2004, 186).

Nişanyan, rahmet, bereket, baht, talih olarak adlandırdığı kut'u Clausen'den mülhem olarak kıw-: "kut, saadet" fiiliyle ilişkilendirmektedir (Nişanyan:2002, 284).

Tuncer Gülensoy, 'kut'un "uğur, baht, talih, mutluluk" anlamlarını zikrettikten sonra Hamilton'un etimolojisini vermektedir. Eserde kut'un kutla-, kutlama, kutlu, kutsa-, kutsal, kutsuz (Gülensoy: 2007, 581-583) Hasan Eren'in Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü'nde kut ve türevleri yer almamaktadır.

TDK Türkçe Sözlük'te ise 'kut': "Mutluluk" olarak açıklanmıştır (TS: 2005, s.1271).

Bu görüşlerden Hamilton sözcüğün şonun+daki -t ekinde tereddütte kalmıştır. Gabain ise Göktanrı inancıyla alakalı bu sözcüğün kökenini Göktanrı inancıyla ve Göktürklerle ilgisinin ne derece olduğunu bilmediğimiz İranî kavimler aracılığıyla Orta İranca'dan getirmesini de tereddütte karşılamak lazımdır. Nişanyan'ın dikkat çektiği kıw sözcüğü ise çok sonra daha çok İslamî (Karahanlı sahası) dönemde kut sözcüğü ile birlikte daha çok ikileme biçiminde kullanılmıştır.²

Köktürk yazıtlarından itibaren karşımıza çıkan kut sözcüğünün, tarihî lehçelerimizde özellikle Anadolu sahasında yalın haldeki kullanımı zamanla azalmış, yerini Orta Asya lehçelerinde "kutlu"; Anadolu sahasında ise "kutsal"a bırakmıştır. Bunda Türklerin değişen inanç ve dünya görüşleri etkili olmuştur.

Köktürk yazıtlarında "kut, talih, tanrının lutfu" (T. Tekin: s.104; s. OTG, 249) anlamlarına gelen kut kavramı³ aslında "Göktanrının hayattaki uzantısını, lütfunu" (Roux: 2002, 44) temsil etmekteydi. "Köktürkler ve Uygurlar devrinde olduğu gibi, eski Türk devletinde siyasi iktidar kut kelimesi ile ifade edilmiştir. Yani kutun sahibi olan devletin de sahibidir." (Gömeç: 2006, 39). Kut ile siyasi iktidar kast edilmiştir. (Kafesoğlu: 1995, 61) "Kut, Tanrı'nın verdiği siyasi iktidar olmakla birlikte, herhangi bir hükümdarın kutlu olup olmadığı, ancak onun icraatıyla tespit edilebilir. Dolayısıyla, soyut gibi görünen kut'un somut gerekçeleri halk tarafından görülüp hükümdarın kutlu olup olmadığına karar verilebilir. Bu açıdan halkı ve devleti idare etmek hususunda Türk hükümdarına düşen vazifeler vardır ve ancak bunları yerine getirdiğinde kutlu olabilir. Halkı âdil idare etmek ve baskı yapmamak, beyler ve boylar arasında taraf tutmamak, bolluk ve bereket dolu bir idare, kutlu olmanın şartlarıdır. Ama kutlu hükümdarın ilk şartı, ülkeyi ve halkı düşmandan korumaktır." (Tozlu: 2004, 209). "Kut'un irsî (kalıtsal) olduğu kabul edilir, hükümdar olan bir kimsenin bu ilahî üstünlüğü çocuklarına da geçerdi." (Şahin: 2006, 72).

2 anın kut kıw türü togdı (DLT-I, 301) "tanrı kerem kıldı, onun için kutu, devleti yükseldi." (Atalay: DLT-I, 1986, 301)
olarda biri bilge 'alim turur
bu 'alim bile erke kut kıw bolur (5551)
(onlardan biri bilge alimlerdir; bunlar insanı devlet ve mutluluğa kavuştururlar.)
neçe agsa ança ağırlık bulur
ajun malı kut kıw bulur öz onğı (6044)
(ne kadar yükselirse o kadar hürmet görür; mutluluk, talih ve dünya malından nasibini alır)

3 Tengri yarlıkadukın üçün özüm kutum bar üçün kağan olurtum. (KT, G-9; BK, K-7)
Tengri yarlıkaduk üçün, kutum ülügüm bar üçün, ölteçi bodunug tırgırü igittim. (BK, D-23)
Tengri yarlıkazu, kutum bar üçün, ülügüm bar üçün, ölteçi bodunug tırgırü igittim. (KT, D-29)
Umay teg ögüm kutum kutinga, inim Kül Tigin er at bultı. (KT, D-31)

Kut kavramı başta sadece devlet yöneticileri için J.Paul Roux'un deyişiyle Göktanrının "gökten uzanan eli, yardımı" anlamında iken; sonradan Uygur sahasında Buda rahipleri için Buda'nın "gökten uzanan eli, yardımı" ve nihayet İslamiyetin kabulü ile sözcüğe herkesi kapsayacak (halk, avam tabakası) Allah'ın "gökten uzanan eli, yardım" şeklinde bir anlam yükletilmiştir.

Sözcüğün muhatabı nasıl ki başta yöneticiler iken zamanla avam tabakası olmuşsa; sözcüğün anlamında da kutsallıktan amiyaneliğe geçiş olmuş, kutsallık kalkmış, alelade bir anlatıma sahip olmuştur: "Tanrının lütfunun sonucunda gelen mutluluk" daha sonra "şans ile, talih ile gelen mutluluk" kavramını anlatır olmuştur. Bazı araştırmacıların kut'u "mukaddes" ya da "mutluluk"la karşılamaları kut'u anlatmada eksik kalmaktadır. Eski metinlere baktığımızda "mukaddes" in "ıduk" la; "mutluluk" un ise "mengü" sözcükleri ile zaten karşılandığı görmekteyiz. Kut'un bu kavramlardan farkı muhatabının hükümdar ailesi olması ile ilgilidir. Sözcük Tarihi lehçelerden anlam genişlemesine uğrayarak türevleriyle günümüze gelmiştir (Arslan Erol: 2008, 396-398).

Kut, bütün tarihî lehçelerde özellikle türevleriyle⁴ kullanılmış; "kut" yerine türevi olan "kutlu" sözcüğü kullanılmıştır. Anlam olarak "şanslı (olma mutluluğu) / talihli (olma mutluluğu) gibi anlamlarla kullanılmıştır. Hâlen Türk coğrafyasında yaşamaya devam etmekte; şaman inancına mensup bölgelerde ise "ruh" anlamıyla Köktürk dönemindekine benzer aslî anlamına yakın dinsel bir mânâ ile kullanılmaktadır.

4 Kut'un Tarihi lehçelerdeki kullanımı şöyledir: *Köktürk Yazıtlarından* Kül Tigin ve Bilge Kağan ile Uygur yazıtı Şine Usu'da 'kut' geçtiği hâlde türevleri yer almaz. Tonyukuk yazıtında ise ne kut ne de onun türevleri yer alır. İrk Bitig'de ve diğer bazı küçük yazıtlarda "kutluğ" türevi yer almaktadır. (ETY) *Uygur eserlerinde* kut'un türevi olarak şunları görmekteyiz: *kutluğ* (AY) / *kutluğ* (AY, İKPÖ, ETG, KİP); *kutad-* (İKPÖ, AY, ETG, EUTS, KİP); *kutadmak* (KİP); *kutsira-* (AY); *kutgur-* (EUTS); *kutut-* (EUTS); *kutsuz* (EUTS); *kut ber-* (İKPÖ); *kut bul-* (İKPÖ); *kut kolun-* ("ant iç-" ETG)...Elimizdeki *Karahanlı dönemi eserlerinde* ise kut'un şu türevleri mevcuttur: *kutluğ* (KT); *kutsuz* (DLT, AH, KB) / *kutsız* (AH); *kut al-* / *kutal-* (DLT); *kutan-* (DLT); *kutat-* (DLT) / *kutad-* (KB); *kut bul-* (DLT); *kutadgu bilig* (KB)...*Harezmi döneminin* önemli eserlerinden *Nehcü'l-Ferâdis* ve *Mu'ü'l-Mürîd*'de kut veya türevleri yer almamaktadır. (Ata: 1998) Rabgüzi'nin *Kıyasü'l-Enbiyâsında* ise 'kut' kök olarak yer almasa da türevi: *kutluğ/ig* geçmektedir. (Ata: 1997, 404) *Harezmi döneminin* elimizdeki eserlerinde geçen kut'un türevleri şunlardır: *kutluğ* (KE) / *kutluk* (KE, ME) / *kutlu* (KE, ME), *kutsuz* (ME), *kutul-* (ME); *kut bul-* (ME); *kut kıl-* (ME) *Kıpçak sahasında* 'kut': "berekat, saadet," anlamlarıyla *El-İdrâk Haşiyesi*, *Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk*, ve *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati'l-Türkiyye*'de geçmektedir. (KTS: 2003, 165) Bu dönem eserlerinde kut'un ayrıca şu türevleri mevcuttur: *kutla-* (TZ); *kutlu* (DM, GT) / *kutlu* (BM, CC, GT, Kİ, RH, TA) / *kutluğ* (GT); *kutlula-* (TA); *kutsız* (TA) *Çağatay sahasından* Babür'ün eserinde: 'arafat içre bolsa turmak kut hac hem olgay çü bolsa mundak kut (Mübeyyen Der-Fikh: 2178) (Oral Seyhan: 2004, s.198) kut yer almaktadır. Bu dönemde *kutluğ* türevi daha fazla kullanılmıştır: *kutluğ* bolsun... (Rızvan Şah ile Ruh-Afza Hikayesi: 1003-13) (Kaya: 2008, 165) *kutluğ* (MSD,LD) *Eski Anadolu Türkçesi* döneminin pek çok eserinde kut yer almazken Şeyhoğlu Mustafa, kut'u yalın olarak bir kaç eserinde kullanmaktadır. Bu şairin bu sözcüğü çok iyi tanıdığını göstermektedir: *nedür ma'denler aslı vü neden kut ki kimi taş virür ü kimi yâkût* (Şeyhoğlu Mustafa, *Hurşid-nâme* 1031) (Ayan: 1979, 167) *şekerden sözi dahı tatlırakdur kamudan yüzi dahı kutlurakdur* (Şeyhoğlu Mustafa, *Hurşid-nâme*: 774) (Ayan: 157) *ki şekâvet sebeblerinden ırağ ola ve anuî kutı icrâm-ı 'ulviden-dür...* (Marzubân-nâme Tercümesi: 25a) (Korkmaz: 1973, 230) *Yeni Tarama Sözlüğü*: kut: "uğur, talih, baht, mutluluk" (YTS: 1983, 149) olarak açıklanmakta türevleri olarak ise şunlar gösterilmektedir: *kutlu*, *kutlu*, *kutulamak*, *kutluluk*, *kutsuz*, *kutsuzluk*, (TS)

Kutadgu Bilig ve Kut:

Kutadgu Bilig'de kut'un türevleri olarak ayrıca: "kutluğ, kutsuz, kutad-, kutadgu" sözcükleri de yer almaktadır. *Kutadgu Bilig*'in indeksini hazırlayanlar Arat'ın tercümesinden hareketle kuta: "kut, mutluluk, devlet" anlamlarını vermişlerdir. Buradaki mutluluktan kasıt "devletin düzenli işleyişi sonucunda oluşan rahatlık ve hoşnutluktur." Kut, Köktürk Yazıtlarında da karşılaştığımız gibi "devlet işlerinin düzenlenmesi amacıyla yöneticilere Göktanrının lütfü" demektir. *Kutadgu Bilig*'in asıl açılım ise "devlet yönetme bilgisi" demektir. Anlamından hareketle devlet yöneticilerine yol göstermek amacıyla kaleme alınmış didaktik bir eserdir. Muhatabı yani okur kesimi "yönetici" tabakasıdır. Dolayısıyla "kut"un talipleri eserde "devlet yöneticileri"dir.⁵

Kutadgu Bilig'deki şu beyitlerde devlet yöneticilerinin kuta ancak Allah'ın dilemesi ile kavuşabileceklerini anlatmaktadır:

*bayat birse fazlı kulınga kutun
bolur kalkı edgü kılınçı bütüin (1980)*

(Tanrı kuluna mutluluk ile fazileti nasip ederse; onun doğası iyi ve hareketi mükemmel olur.)

Yusuf Has Hacib'e göre kut'u dilemek kötü bir şey değildir.

*yawuz ermez emdi bu dünya kutın
bulup tirlü bulsa kopursa atın (3975)*

(Bu dünyanın mutluluğunu bulup yaşamasını bilmek; ve nam kazanmak hiç de kötü bir şey değildir.)

Yusuf Has Hacib, kitab atı yörügün yime avuçgalıkın ayur (kitabın adını, anlamını ve (yazarının) yaşlılığını anlatır) bölümünde kut'u Aytoldı'nın temsil etmekte olduğunu söylemektedir.

*yana bu kitabnıng beyanın ayur
bu dört nik şerifler özele kılur (64)*

(yine bu kitabın içindekileri söyler; bunu şu dört iyi temel üzerine kurar.)

*birisi me 'adl ol könilik öze
ikinci bu devlet kut ikbal tüze (65)*

(Bunlardan biri adalet olup doğruluk üzerinedir; ikincisi devlet olup mutluluk ve ikbal demektir.)

*bu kün togdı tigli törü ol köni
bu Aytoldı tigli kut ol kör anı (355)*

(Bu kün togdı dediğim doğrudan doğruya kanundur; Aytoldı ise mutluluktur.)

5 *Kutadgu Bilig*'deki kut-devlet yönetimi ilişkisi için daha geniş bilgi için ayrıca bk.: Said Başer "Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre"; Mahmut Arslan "Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı".

Kuta Sahip (Kutlu) Kişinin Tarifi: Kutlu kişinin sahip olmsaı gereken vasıflar: özü sözü doğru olmak; devleti âdil bir şekilde yasalara bağılı olarak yönetmektir. Kutlu kişi olup olmamasının ölçütü devletin ve halkın dirlik ve düzen içerisinde yaşayıp yaşamadığı, halkın hükümdardan razı olup olmadığının anlaşılmasıyla ortaya çıkar.

kişi kutlugıning bolur belgüsi

küninge yigedür anıng edgüsi (4705)

(İnsanlar arasında mutluluğa erişen kişinin nişanı olur; onun iyiliği günden güne artar)

kişi kutluğu ol neçe ulgadu

baru edgü bolsa isizlik kodu 4708

(kişinin kutlusu yükseldikçe iyi olur; ve kötülüğü bırakır.)

bayat birse fazlı kulinga kutun

bolur kalkı edgü kılınçı bütün (1980)

(Tanrı kuluna mutluluk ile fazileti nasip ederse; onun doğası iyi ve hareketi mükemmel olur.)

köni kayda bolsa kutadur küni

tünermez küni er yorısa köni (2864)

(Doğru insan nerede olursa olsun, onun günü kutlu olur; doğru hareket eden insanın gündüzü geceye dönmez.)

köngül til köni tut kılınçing bütün

kayuda tilese tirilgil kutun (3504)

(Gönlünde ve dileğinde saf ol, hareketin dürüst olsun; nerede istersen, orada mutluluk içinde ömür sür.)

Devlet Yönetimi (Kut): Yusuf Has Hacib, hükümdarın kut'a sahip olması için gereken vasıfları eserini sunduğu Karahanlı hükümdarı Hasan b. Süleyman'a yönelik olarak şu şekilde dile getirir:

ne kutlug bolur öd budunka küni

begi edgü bolsa yorısa köni (455)

(Bey ne kadar doğru olur ve iyi hareket ederse; halk için o kadar kutlu bir devir ve hayat başlar.)

kalı edgü bolsa bu begler kutun

kamug edgü boldı karası bütün (891)

(Eğer beyler, bir talih eseri olarak iyi olurlarsa; onların halkı da şüphesiz iyi olur.)

köngül til ongay bolmasa kör kılık

ol ildin kaçır kutka bolmaz yorık (2012)

(Beyin gönlü, dili ve doğası düzgün olmazsa; mutluluk o memlekette dolaşamaz, kaçır.)

*sözi çın kerek beg ne kalkı bütün
mansa angar halk tirilse kutun (2038)*

(Beyin sözü doğru olmalı, tavır ve hareketi itimat aşılmalı; ki halk ona inansın ve huzur içinde yaşasın.)

*törülüg köni beg kut ol belgülüg
kutı birle tegrür tözüke ülüg (3461)*

(Kanunları gözetin doğru bey, gerçek bir mutluluktur; onun mutluluğundan herkes kendisine hisse alır.)

*begi bolsa edgü budunka bütün
anınğ asgı barça budun yir kutun (3266)*

(Bey halka karşı iyi ve adil olursa, onun faydası; bütün halka dokunur ve halk mutluluğa kavuşur.)

*bor içmez kerek beg fesad kılmasa
bu iki kılıktın kaçır kut basa (2091)*

(Bey içki içmemeli ve fesatlık yapmamalı; bu iki hareket yüzünden sonunda ikbal elden gider.)

Kuta Kavuşma Yolları: Kut kolay ele geçmez. *Kutadgu Bilig*'in asıl yazılış amacını taşıyan bu bölümle ilgili eserde pek çok örnek yer almaktadır. Bunlardan bir kaç şöyledir:

*biligsizke yakma özüngni tutun
özin tutguçı er tirildi kutun (4452)*

(Bilgisizlere yaklaşma, kendine hâkim ol; kendine hâkim olan insan hayatını mutlulukla geçirir.)

*ukuş birle uk iş bilig birle bil
künüg bolsı kutlug kutadsum yıl (2626)*

(İşi akıl ile anla, bilgi ile bil; günün kutlu olsun, hayatın mutlu geçsin.)

*takı bir siliglik kılınçı köni
ikigü ajunda kutadur küni (1663)*

(Bir de yumuşak huylu olup doğru hareket eden; kişinin her iki dünyada da günü kutlu olur.)

*bilig bilse künde kutadur küni
neçe me kiçig erse bolur ulug (1814)*

(İnsan bilgi bilirse, hayattaki mutluluğu günden güne artar; kendisi ne kadar küçük olsa bile, yeri büyük olur.)

*ata pendini sen katıg tut katıg
kutadgay küniing Birge künde tatıg (1568)*

(Baba nasihatini sen sıkı tut, sıkı; günün kutlu olur, sana her gün bir sevinç getirir.)

*könilik kerek erke kopsa kutun
könilik atı ol kişilik bütün (865)*

(Mutluluğa yükselmek için insana doğruluk gerekli; insanlık doğruluğun adıdır.)

*tapugçı tetig erse kılka bütün
ötügke yarar bu kopar terk kutun (4045)*

(Hizmetkâr akıllı ve doğası dürüst olursa, o dilekleri; hükümdara arz işine yarar ve çabuk yükselip ikbale erer.)

*köni boldung erse kutadgay küniing
selamet tirilgil sewinçin kutun (2760)*

(Doğru olursan, günün kutlu olur; sevinç ve mutluluk içinde selametle ömür sürer.)

*kişi iki ajunni tutsa kutun
kutadmış bolur bu sözüüm çın bütün (352)*

(Kişi her iki dünyayı da devletle elinde tutarsa kutlu olur; bu sözüm doğru ve dürüsttür.)

*bu kut kayda bolsa boyun bir yaraş
kalı öznesse kutka kadgun küreş (681)*

(Mutluluk neredeyse ona boyun eğ kendini beğendir; mutluluğa kafa tutarsan üzüntüyle boğuşursun.)

*yise birse dünya tirilse kutun
taki bir ajunda bu buldu töre (1976)*

(Kendisi yaşar, başkalarını yaşatır ve ömrünü mutlulukla; geçirirse, böyle bir insan ahirette de başköşeyi bulur.)

*bu yanglıg turur begke kılgu tapug
tapug singse ötrü açar kut kapug (4157)*

(Beye yapılacak hizmet böyledir; hizmet makbule geçerse hizmet kapısı açılır.)

*ukuş birle uk iş bilig birle bil
küniing bolsu kutlug kutadsını yıl (2626)*

(İşi akıl ile anla, bilgi ile bil; günün kutlu olsun, hayatın mutlu geçsin.)

bularda biri özde ulgung turur

ulugka tapınsa özüng kut bulur (4175)

(Bunlardan biri senin büyüklerindir; büyüğe hizmet edersen sen de mutluluğa erersin.)

aş içgü tuz etmek yime kingrü tut

atıng edgü bolgay kelü birge kut (4537)

(Bir de yiyeceği, içeceği ve tuz ekmeği bol tut; iyi nam kazanırsın, mutluluk sana yâr olur.)

takı munda yigrek bilig sözlemiş

sözüg kıysa kıylur kaçar kut timiş (5076)

(Bilgi de bundan daha iyi bir söz söylemiştir; insan sözünden dönerse mutluluk da ondan yüz çevirir, kaçır.)

kut ol beg budunka kutadgu kerek

kutadsa budun karnı todgu kerek (5355)

(Bey halk için mutluluktur, halk mutlu olmalıdır; halkın mutlu olması için karnı doymalıdır.)

olarda biri bilge 'alim turur

bu 'alim bile erke kut kırı bolur (5551)

(Onlardan biri bilge alimlerdir; bunlar insanı devlet ve mutluluğa kavuştururlar.)

neçe agsa ança ağırlık bulur

ajun malı kut kır bulur öz onğı (6044)

(Ne kadar yükselirse o kadar hürmet görür; mutluluk, talih ve dünya malından nasibini alır)

küler yüz isig söz kılınç edgü tut

bolu birge ödle kelü birge kut (6095)

(Güler yüzlü, tatlı sözlü ol ve iyi hareket et; böylece devir döner ve sana mutluluk geliverir.)

kiçe yatsa kiç yat yana erte tur

yatup erte kopgan kutın arturur (1506)

(Gece geç yat, yine de erken kalk; yataktan erken kalkan mutluluğunu arttırır.)

kiming arkası bolsa küçlög bolur

bu küçlög kişi kutka tüplög bolur (1699)

(Kimin arkası varsa güçlü olur; bu güçlü kişinin mutluluğu temelli olur.)

*ne edgü bolur kutka kodkı köngül
ne körklüg bolur bilge bolsa amul (1700)*

(Mutluluğa alçak gönüllülük ne kadar uyar; bilge bir kişiye yumuşaklık ve şefkat ne kadar yakışır.)

*kişi iki ajunni tutsa kutun
kutadmuş bolur bu sözüüm çın bütün (352)*

(Kişi her iki dünyayı da devletle elinde tutarsa kutlu olur; bu sözüm doğru ve dürüştür.)

kuta kavuşmanın gerçek müsebbibini Yusuf Has Hacib, eserinin son beyitlerinden birinde dile getirir:

*bayat kimke kalsa 'inayet basut
anın boldı ajun bolu birdi kut (6192)*

(Tanrı kime inayet ve yardım ederse; dünya onun olur ve mutluluğa kavuşur.)

Kutu Kaybetmenin Nedenleri: Yusuf Has Hacib, ele geçen kutun vefasız olduğunu , insanı bir gün terk edebileceğini de ihtar etmektedir.

*katılğan özünke kodun edgü at
vefa kılmağay kut sini kılga yat (5087)*

(Gayret et, iyi ad kazan, mutluluk vefasızdır; sana yine yabancı muamelesi yapabilir.)

*tüpi yil turur bu tiriglik küni
mançsız turur kut keçürgey sini (5091)*

(Bu ömrün günleri fırtına gibi geçer; mutluluk vefasızdır, birgün seni de bırakır.)

*şeker birle igdür birür kin agu
yayığ kut kılınçı bu ol ay büğü (6129)*

(Şeker ile besler ve sonunda zehir verir; ey hakîmi döneke mutluluk böyledir.)

*bu kutka küwenme ay kut bulguçı
keligli turur kut yana barguçı (550)*

(Ey ikbal bulan bu ikbale güvenme; gelen ikbal bir gün olur gider.)

*kalı kutsuz erse kişig tumlitur
karılık ödinde kılınç artatur (4706)*

(Eğer insan talihsiz ise başkalarını kendisinden soğutur; ve yaşlılık gününde ahlaki bozulur.)

*fesaddin kürer ol bulunmuş kutug
fesad tamdurur ol udunmuş otug (4412)*

(Mutluluğu bulan fesada yaklaştırmaz; sönmüş olan ateşi fesat tutuşturur.)

*kümüşke ilinmegli yalnguk bütün
tegir çıntükel bu ajunka kutun (1726)*

(Gümüşe kapılmayan, doğru insan; mutluluk içinde tam ve gerçek dünyaya erişir.)

*közi sukka tütmez bu dünya bütün
barı tap tigüçi tirildi kutun (5389)*

(Açgözlüye bütün bu dünya malı az gelir; olanla yetinenin ömrü mutluluk içinde geçer.)

*at edgü tilegil bayat birdi kut
kutug buldumg erse köngül edgü tut (5901)*

(Sen iyi ad dile, tanrı sana mutluluk verdi; mutluluğa erişince gönlüne hâkim ol.)

*cefasız vefalig tilese kutun
yüzi kör kılınçı vefa ol bütün (105)*

(Kim mesut, kimseyi incitmeyen ve vefakâr birini; görmek dilerse onun yüzünü görsün, onun işi vefadır.)

Sonuç:

1. Kut, tarihî ve modern Türk yazı dillerinde kullanılmış ve kullanılmaya devam etmekte olan arkaik bir sözcüktür.

2. Kut sözcüğünün menşesine yönelik yapılan açıklamalar yeterli değildir. Köktürklerin "Köktanrı inancı"nın asli bir sözcüğü olan bu sözcüğün kökünü dışarıda aramak yanlış olacaktır.

3. Anlam olarak öncelikle "Göktanrının yöneticiye devleti yönetmesine lütfu" manasını taşıırken Türklerin din, coğrafya değiştirmeleri sonucu farklı anlamlar kazanmıştır. Bugün sadece Türkiye Türkçesi sözlüklerinde neredeyse ona yakın anlamı bulunmaktadır.

4. Kut sözcüğü anlam değişikliğinin yanı sıra şekil yönünden kökü yerine türevinin tercih edilmesiyle de ilginç bir kullanıma sahiptir. Günümüzde sözcüğün kökü yerine Doğu Türkçesinde "kutlu" türevi; Batı Türkçesinde Arapça kuds kökünden etkilenme yoluyla oluşturulan "kutsal" sözcüğü daha yaygın kullanılmaktadır.

5. *Kutadgu Bilig* "devlet yönetme bilgisi" anlamını taşımaktadır. Muhatabı "yönetici" kesimdir. *Kutadgu Bilig*'de kut'u temsilen Aytoldı karakteri yer almaktadır. İslâmî ahlak doğrultusunda "devlet yönetimi" anlatılmaktadır.

6. Eserde kutlu kişinin tarifi, kutun kazanılması ve kaybedilmesi etrafıca anlatılmıştır. *Kutadgu Bilig*'de günümüz yöneticilerinin hâlen başvuru kitaplarından biri olmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- ANAT - Yakup, Almaz – Ahmet, (2003). *Karahanlılar Tarihi*, Oku Yayınları, İstanbul.
- ARAT, R.Rahmeti, (1991). *Kutadgu Bilig-I Metin*, TDK yay., Ankara; *Kutadgu Bilig-II Çeviri* (1980), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara; *Kutadgu Bilig-III İndeks* (Neşre Hazırlayanlar:K.Ersalan, O.F.Sertkaya, N.Yüce 1979), TKAE yay., Ankara.
- , (1992). *Atebetü'l Hakayık*, TDK Yay., Ankara.
- ARSLAN Erol, Hülya, (2008). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri*, TDK Yayınları, Ankara.
- ARSLAN, Mahmut, (1987). *Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*, İstanbul Üni. Yayınları, İstanbul.
- ATA, Aysu, (1997). *Rabgûzî, Kısasü'l-Enbiyâ*, C. II, TDK Yayınları, Ankara.
- , (1998). *Nehcü'l-Ferâdis-III, Dizin-Sözlük*, Ankara.
- , (2004). *Türkçe İlk Kuran Tercümesi*, TDK Yayınları, Ankara.
- ATALAY, Besim, (1986). *Dîvânü Lûgat-it Türk -I, II, III, IV Dizin "Endeks"*, TDK Yayınları, Ankara. (DLT)
- AYAN, Hüseyin, (1979). *Şeyhoğlu Mustafa, Hurşid-nâme*, Atatürk Üni. Yayınları, Erzurum.
- AYDIN, Erhan, (2007). *Şine Usu Yazıtı*, Karam Yayınları, Çorum.
- BARUTÇU Özönder, F.Sema, (1998). *Üç İtigsizler*, TDK Yayınları, Ankara. (Üİ)
- BAŞER, Said, (1990). *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- BAYAR, Nevnihal, (2006). *Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- CAFEROĞLU, Ahmet, (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- CLAUSEN, Sir Gerhard, (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford Universty Pres.
- ÇAĞATAY, Saadet, (1963). *Türk Lehçeleri Örnekleri-I*, VIII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar yazı dili, AÜDTCF Yayınları, Ankara.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar, (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*, C. 3, s.2865, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- DANKOFF, Robert, (2004). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*, (Katkılarla Çev. Semih Tezcan), Türk Dilleri Araştırmaları: 37, İstanbul.
- Derleme Sözlüğü, (1993). TDK Yayınları, C.8, Ankara. (Der.Söz.)
- ERASLAN, Kemal, (1999). *Mevlâna Sekkâkî Divanı*, TDK Yayınları, Ankara.
- EREN, Hasan, (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro basımı, Ankara.
- ERGİN, Muharrem, (2004). *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- GABAİN, A.Von, (1988). *Eski Türkçenin Grameri*, (çev.M.Akalın), TDK yay., Ankara.
- GÖMEÇ, Saadettin, (2006). *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- GÜLENSOY, Tuncer, (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*

- A-N, TDK Yayınları, Ankara.
- HAMILTON, James Russel, (1998). *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası*, (Çev.: Ece Korkut- İsmet Birkan), Simurg Yayınları, Ankara. (İKPÖ)
- İBRAHİMOĞLU Kadirzade, Kadir, (2005). *Âdetler İnançlar ve Türklerin Soy Kütüğü Meselesi*, (Çev.: Prof. Dr. Ahmet Doğan), Akçağ Yayınları, Ankara.
- İZBUDAK, Velet, (1989). *El-İdrâk Haşiyesi*, TDK Yayınları, Ankara.
- KAFESOĞLU, İbrahim, (1995). *Türk Millî Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- KARAAĞAÇ, Günay, (1997). *Lutfî Divanı*, TDK Yayınları, Ankara.
- KARASOY, Yakup, (1998). *Şiban Han Divanı (İnceleme- Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Türk Dil Kurumu Yayınları 614, Ankara.
- KAYA, Ceval, (1994). *Uygurca Altun Yaruk*, TDK Yayınları, Ankara.
- , (2008). *Rızvan Şah ile Ruh-Afza Hikâyesi*, TDK Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep, (1973). *Marzubân-nâme Tercümesi*, AÜDTCF Yayınları, Ankara.
- NİŞANYAN, Sevan, (2002). *Sözlerin Soyağacı*, Adam Yayınları, İstanbul.
- ORAL Seyhan, Tanju, (2004). *Mübeyyen Der Fıkh*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- ORKUN, Hüseyin, (1987). *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara. (ETY)
- ÖLMEZ, Mehmet, (1991). *Altun Yaruk III.Kitap (= 5. Bölüm)*, Türk Dilleri Araştırmaları -1, Ankara.
- RADLOFF, Wilhelm, (1960). *Versuch Eines Wörterbuches Der Türk – Dialecte- II*, s. 990-991, St. Petersburg.
- ROUX, Jean-Paul, (2002). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (Çev.: Prof. Dr Aykut Kazancıgil), Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- ŞAHİN, Muhammet, (2006). *Türk Tarihi ve Kültürü*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık Yayınları, Ankara.
- ŞEMSEDDİN Sâmi, (2007). *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- THOMSEN, V., (2002). *Orhon Yazıtları Araştırmaları*, (Çev.: Vedat Köken), TDK Yayınları, Ankara. (OYA)
- TOPARLI Recep, Vural HANİFİ, KARAATLI Recep, (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara. (KTS)
- TOZLU, Selahattin, (2004). *"Türklerde Devlet Yönetimi"*, *Türk Tarihi ve Kültürü* (Editör: Prof. Dr. Cemil Öztürk), Pegem Yayınları, İstanbul.
- TEKİN, Şinasi, (1993). *Kuanşi İn Pusar*, TDK Yayınları, Ankara.
- TEKİN, Talat, (1988). *Orhon Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara.
- , (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:9, Ankara.
- , (2004). *İrk Bitig*, Öncü Kitap Yayınları, Ankara.
- TDK;Türkçe Sözlük, (2005). TDK Yayınları, Ankara.
- Yeni Tarama Sözlüğü*, (1983). (Düzenleyen: Cem Dilçin), TDK Yayınları, Ankara. (YTS)
- YÜCE, Nuri, (1993). *Mukaddimetü'l Edeb*, TDK Yayınları, Ankara.

EK:

Tarihî Lehçelerde kutun kullanımına ait örnekler:

Eski Türkçe:

Orhun Yazıtları, kut: “kut, talih, tanrının lufu” (T.Tekin: 1988, 151).

Tengri yarlıkadukın üçün özüm kutum bar üçün kağan olurtum (KT, G-9; BK, K-7).

Tengri yarlıkaduk üçün, kutum ülügüm bar üçün, ölteçi bodunug tırgırü igittim (BK, D-23).

Tengri yarlıkazu, kutum bar üçün, ülügüm bar üçün, ölteçi bodunug tırgürü igittim (KT, D-29).

Umay teg ögüm katun kutınga, inim Kül Tigin er at bultı (KT, D-31).

Şine Usı Yazıtı, kuut: “kut, talih, baht” (Aydın: 2007, 106).

kuut yartag? tuğın (Şine Usı Yazıtı: B-4) (Aydın: 2007, 53) “kutsal... tuğunu” (Aydın: 2007, 63).

İrk Bitig: “kut, talih, baht” (T.Tekin: 2004, 56).

korkma timiş, “kut birgey men” timiş. / 2 (T. Tekin: 2004, 18) “korkmayın demiş, size kut vereceğim.” (tekin: 2004, 27).

kut kolmış. Kut birmiş. /47 (T. Tekin: 2004, 23) “şans dilemiş, tanrı da ona şans vermiş (T. Tekin: 2004, 32).

uçrugluk kutung yook tir / 36 (T. Tekin: 2004, 22) “iyi bir talihin yok.” (T. Tekin: 2004, 31).

ügringê kutlug adğır men / 56 (T. Tekin: 2004, 25) “sürüsü ile mutlu bir aygırım.” (T. Tekin: 2004, 33).

Uygur sahasında:

Kuanşi İm Pısar: kut “rahmet; asâlet” (Ş.Tekin: 1993, 44).

burkan kutınga köngül turgurdılar. (KİP: 221) (Ş.Tekin: 1993, 221) “burkanlığa inandılar” (Ş.Tekin: 1993, 25).

emgekinte kuanşi im pısar atın atasar kut kolu yalvara ötünser...(KİP: 39-40) (Ş.Tekin: 1993, 11) “ızdırabı çekerken *Kuanşi İm Pısar* adını ansa, rahmet dileyip yalvarsa...(Ş.Tekin: 1993, 39, 40).

kuanşi im pısar erdemin bögülenmekin kutadmakın eşidser...(KİP: 214-215) (Ş.Tekin: 1993, 18) “*Kuanşi İm Pısar*’ın kabiliyetini büyü gücünü ve canlı varlıkları mesut etmesini işitse...(Ş.Tekin: 1993, 24).

Üç İtigsizler: kut “kutlu, mübarek” (Barutçu Özönder: 1998, 159).

tört kutlarınğ ötrü biter... (Üİ: 112b-9) “dört kutluların , o zaman birbirine katılıp karışması biter” (Barutçu Özönder: 1993, 81).

netegin bolur öngdüñki üç kutar, bo üç kutlarınğ...(Üİ: 112b-12) “öndeki üç kutlular nasıl olur? bu üç kutluları...” (Barutçu Özönder: 1993, 81).

Altun Yarık: kut: “mutluluk, saadet; asalet, soyluluk; azamet, ruh” (Ölmez: 1991, 102).

edğ kılınçların evire kut kolmış kergek (AY: 175, 2-3) “iyi davranışlarını çevirerek mutluluk dilemiş (olsa) gerek” (Ölmez: 1991, 60).

bir kişi ol ança tenglig yangı kut bulmış (AY: 176, 6-7) “birisi o şekildeki yeni mutluluk bulmuş” (Ölmez: 1991, 61).

196 | Türklerde "Kut" Kavramı

antag erser kim kayu burkan kuti küsüşlög ... (AY: 167, 20-21) "öyle ise herhangi bir Buda kutsallığı istekli.." (Ölmez: 1991, 20-21).

Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası: kut: "kut, yaşam sıvısı, yaşam suyu, yararlı güç, kurtuluş, talih, yücelik, saygınlık, büyük mutluluk, koruyucu melek, kozmik unsur, kişi adı" (Hamilton: 1998, 201).

kaşım kuti meni sever (İKPÖ: VI-4) "saygıdeğer babacığım beni seviyor musunuz?" (Hamilton: 1998, 29).

kentünin kuti ülügi üçün (İKPÖ: LXIV-1) "kutu, gücü ve şansı sayesinde..." (Hamilton: 1998, 58).

kutı waxşiki uduzup (İKPÖ: LXIV-2) "esirgeyici perisinin, koruyucu meleğinin yol gösterdiği..." (Hamilton: 1998, 58).

Karahanlı sahası:

Divânü Lugat'it-Türk: kut: "kut, uğur, devlet, baht, talih, saadet" (Atalay: DLT-IV, 1986, 388).

ulug tengri agırladı.

anın kut kıw türı toğdı (DLT-I, 301) "tanrı kerem kıldı, onun için kutu, devleti yükseldi." (Atalay: DLT-I, 1986, 301).

ulugrı uluglasa kut bulur (DLT-I, 304) "birisi ihtiyara saygı gösterirse uğur ve devlet bulur" (Atalay: DLT-I, 1986, 304).

erdemsizden kut çertilür (DLT-II, 229) "faziletsizden devlet uzaklaşır." (Atalay: DLT-II, 1986, 229).

er kutattı (DLT-II, 299) "adam kutlu oldu. Herhangi bir şey kut ve ululuk kazanırsa yine böyle denir; kutatur-kutatmak." (Atalay: DLT-II, 1986, 299).

kutlugka koşa yagar (DLT-III, 60) "kutluya çift yağar." (Atalay: DLT-III, 60-61).

Atebetü'l-Hakayık: "kut: kut, saadet" (Arat: 1992, XLI).

eliglerde kutlug biriglig elig→251/60 "ellerin en kutlusu veren eldir." 251/91.

ol ol halk talusı kişi kutlugı →23 / 43 "o yaradılanların (en) seçkini ve insanların (en) kutlusudur. 23/ 83.

azu kutsuz ajun karıpmu munar 448→76 "yoksa bu kutsuz dünya ihtiyarlayıp bunadı mı?" 448 / 98.

alıp birmegen ol elig kutuzı 252/60 "alıp da vermeyen el ellerin kutsuzudur" 252/91.

İlk Kuran Tercümesi: kutlug: "mübarek" (Ata: 2004, 503).

bitig indürdümüz sanga kutlug tedbirler kılınlar... (Ata: 2004, s. 34).

kıldı meni peygamber hem kıldı meni kutlug namazlı zekatlı kayda bolsam... (Ata: 2004, s.31).

Elimizdeki Karahanlı dönemi eserlerinde ise kut'un şu türevleri mevcut: kutsuz (DLT, AH, KB) / kutsuz (AH); kut al- / kutal- (DLT); kutan- (DLT); kutat- (DLT) / kutad- (KB); kut bul- (DLT); Kutadgu Bilig (KB); kutluğ (KT).

Harezmi sahası:

Mukaddimetü'l-Edeb: kut: "saadet, kut" (Yüce: 1993, 152).

kut buldı anı, kutlu gördi anı, mübarek tuttı anı (Yüce: 1993, 186 / 3, s.70).

kutardı anı Tangrı belâlardın, kut kıldı anga Tangrı arkuragan iglerdin (Yüce: 1993, 88 / 1, s. 48).

Harezmi dönemi eserlerinden *Nehcü'l-Ferâdis* ve *Muinül Mürîd*'de kut ve türevleri geçmemektedir. (Ata: 1998) Rabgûzî'nin *Kıyasü'l-Enbiyâsında* ise kut kök olarak geçmese de türevleri olan: kutluğ/ıg geçmektedir (Ata: 1997, 404).

Kıpçak sahası:

kut: "bereket, saadet," *El-İdrâk Haşiyesi, Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk, Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye*'de geçmektedir (KTS: 2003, 165).

Bu dönem eserlerinde kut'un şu türevleri mevcuttur: kutla- (TZ); kutlu (DM, GT) / kutlu (BM, CC, GT, Kİ, RH, TA) / kutluğ (GT); kutlula- (TA); kutsız (TA).

Çağatay sahası:

kut: "kut, saadet" (Oral Seyhan: 2004, 284).

'arafat içre bolsa turmak kut.

hac hem olgay çü bolsa mundak kut (Mübeyyen Der-Fıkh: 2178) (Oral Seyhan: 2004, s.198).

kutlug bolsun... (Rızvan Şah ile Ruh-Afza Hikayesi: 1003-13) (Kaya: 2008, 165).

kutluğ (MSD,LD) / kutluğ (LD).

Eski Anadolu Türkçesi:

Yeni Tarama Sözlüğü: kut: "uğur, talih, baht, mutluluk" (YTS: 1983, 149).

kut: "mübârek, saadet" (Ayan: 1979, 484).

nedür ma'denler aslı vü neden kut.

ki kimi taş virür ü kimi yâkût (Şeyhoğlu Mustafa, Hurşid-nâme 1031) (Ayan: 1979, 167).

şekerden sözi dahı tatlurakdur.

kamudan yüzi dahı kutlurakdur (Şeyhoğlu Mustafa, Hurşid-nâme: 774) (Ayan: 157).

kut: "kut, baht, talih."

ki şekâvet sebeblerinden ırağ ola ve anuñ kutı icrâm-ı 'ulvîden-dür (Marzubân-nâme Tercümesi: 25a) (Korkmaz: 1973, 230).

kutlu, kutlu, kutlulamak, kutluluk, kutsuz, kutsuzluk, (TS).